

Volker WOLLMANN, *Patrimoniu preindustrial și industrial în România*, vol. II, 2011, 390 p; vol. III, 2012, 436 p., Sibiu-Hermannstadt, Editura Honterus Verlag

Pe parcursul acestor două noi volume, cercetătorul Volker Wollmann dă dovadă de o duranță uimitoare în a-și urmări obiectivele urmărite timp de mai multe decenii pentru a înfățișa publicului larg vestigiile cele mai reprezentative ale activității industriale din România ultimelor secole. Este o preocupare de o complexitate deosebită, dacă avem în vedere numeroasele ramuri de activitate ce s-au împământat în țara noastră, întrucât numai în aceste două volume sunt prezentate 16 domenii, fiecare dintre ele fiind împărțit în mai multe subdiviziuni. Autorul are deci nevoie de un sistem de gândire bine organizat și de multă precizie pentru a evalua reala semnificație istorică a diferitelor obiective de patrimoniu preindustrial sau industrial și a le așeza în configurația reală a anumitor etape economice de dezvoltare. El aplică deci o concepție evolutivă, prin urmare nu este vorba de un simplu inventar ilustrat în imagini al obiectivelor de patrimoniu, căci face o secțiune în timp, pornind de la cele mai vechi vestigii și ajungând până în zilele noastre. Tot astfel, secvența temporală se suprapune pe dimensiunea spațială, investigatorul identificând zonele geografice în care anumite tipuri de activitate economică dețin o pondere mai importantă. Un al treilea factor luat în considerație este cel al productivității muncii și al eficienței economice, prin urmare contribuția instalațiilor la desfășurarea optimă a procesului de producție, la ușurarea efortului uman. În sfârșit, se are în vedere aportul unităților economice la satisfacerea necesităților de aprovizionare a populației sau a instituțiilor de stat, deci funcționalitatea reală în împrejurările istorice date. Deși aceste coordonate sunt poziționate la nivelul unor zone istorico-geografice sau provincii, autorul nu se mărginește la aprecieri cu caracter local, ci interconectează performanțele unităților de producție prezentate, atât cu tradițiile locale și cu inventivitatea nativă, cât și cu influențele venite din afară, în special din zonele mai dezvoltate ale continentului european.

Aceste puncte de plecare sunt expuse și de autor, căci ambele volume includ câte o *introducere* care își propune să analizeze stadiul actual de conservare a diferitelor monumente industriale. După cum reiese, se constată o accelerare a procesului de degradare a numeroase utilaje, după ce procesul de producție a încetat. Autoritățile administrative sau culturale locale dovedesc multă neglijență, la fel și Ministerul Culturii, care nu dispune de fondurile necesare pentru conservare sau restaurare. Deși în anul 2010 a fost adoptată o nouă lege asupra patrimoniului cultural, aceasta nu conține îmbunătățiri semnificative, nici în ce privește sancțiunile referitoare la neglijarea clădirilor de patrimoniu, nici în ce privește obligația de a le restaura și conserva, așa cum au fost ele precizate în legea precedentă din anul 2004. În această situație, iubitorii de patrimoniu se descurcă cum pot, unii dintre ei atrăgând diferite fonduri din alte țări europene. Un astfel de demers, care se desfășoară cu rezultate bune, se derulează la castelul de la Bontida (jud. Cluj) al familiei Bánffy. Castelul adăpostește și o moară din secolul XVIII, iar întregul complex se află în curs de restaurare. Demersul finanțat prin proiectul european Phare a debutat prin acordul semnat între Ministerul Culturii din România, Institute of Historic Building Conservation din Marea Britanie și Oficiul pentru Protecția Patrimoniului Cultural din Ungaria, beneficiind și de patronajul prințului moștenitor al Marii Britanii, Charles de Wales. Ministerul Culturii a subvenționat în colaborare cu Norvegia și proiectul ambițios finalizat de Muzeul Satului Maramureșean din Sighetu Marmăției pentru achiziționarea și restaurarea morii din Ieud, menționată în documente în anul 1639. Alți proprietari de mori s-au descurcat însă cu mijloace proprii, cum ar fi cel din Valea Seacă (jud. Covasna), care a repus în funcțiune o moară din anul 1910 pe care o prezintă turiștilor.

Aceste amănunte interesante sunt expuse în cel de al doilea volum, dar autorul revine în mod insistent asupra prezentării monumentelor din industria morăritului în volumul următor. Într-adevăr, circa jumătate din cuprinsul volumului al treilea este rezervată expunerii acestei teme sub titlul *Bunuri de patrimoniu preindustrial și industrial în sectorul prelucrării cerealelor – morile*. Este lesne de explicat această pondere generoasă, având în vedere importanța majoră a producției și prelucrării cerealelor în producția alimentelor pe teritoriile românești în întreaga istorie economică a României. Capitolul excelează printr-o tipologie extrem de precisă a instalațiilor de măcinat în funcție de stadiul de evoluție tehnică și a forței motrice folosite. Se disting astfel morile de mână, foarte interesante din punctul de vedere al istoriei tehnicii, dar care impuneau un mare efort fizic. Folosirea apei ca forță motrice a adus cu sine mai multe stadii de dezvoltare, începând cu morile cu roată orizontală (ciutură), care s-au conservat

foarte bine și în număr mare în Banat, în special în județul Caraș-Severin, dar autorul înșiră numeroase exemple și din județul Mehedinți. Tehnologia morilor cu ciutură este de-a dreptul captivantă pentru iubitorii ocupațiilor tradiționale, drept urmare ele au fost expuse în mai multe muzee, dintre care se remarcă Muzeul Civilizației Populare Tradiționale „Astra” Sibiu sau chiar Muzeul Tehnic din München. Numeroși cercetători consideră mai avansate morile de apă cu transmisie verticală, drept urmare mai multe exemplare s-au păstrat la Muzeul „Astra” Sibiu, Parcul Etnografic „Romulus Vuia” din Cluj, Muzeul Etnografic Reghin, Muzeul Satului Maramureșean din Sighetu Marmăției. Alte variante tehnice interesante ale morilor hidraulice s-au remarcat prin „morile cu alvun” și morile plutitoare. Inventivitatea omenească a ajuns să întrebuițeze și alte tipuri de forță motrice pentru mori, cum ar fi puterea de tracțiune animală (în special cabalină) la așa-numitele „mori seci”. Mult mai productive sunt însă morile de vânt, după cum reiese dintr-un alt subcapitol al volumului și aceste tipuri de mori au fost conservate la Muzeul „Astra” Sibiu și la Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti” din București. Autorul subliniază că cerințele revoluției industriale s-au impus și în industria morăritului din România la mijlocul secolului al XIX-lea, ceea ce a dus la apariția morilor cu aburi care foloseau valțuri pentru măcinat, denumite deci în mod generic „mori sistematice cu valțuri”. Autorul precizează că prima moară cu aburi a fost instalată la Iași, în anul 1841, dar în conștiința publică s-a impus ideea că moara lui Assan din București, inaugurată în anul 1853, a fost prima moară cu aburi din România. Se afirmă că morile sistematice cu valțuri sunt cele mai răspândite monumente tehnice din România și în cele ce urmează sunt enumerate cele mai renumite mori mecanice din România construite până la cel de Al Doilea Război Mondial. Se detașează dintre acestea la București moara „Gagel”, moara „Drugă B. Ștefan”, moara „Bragadiru” și Moara Comercială. Un important centru al morăritului devine orașul Brăila, unde funcționa moara „Violatos”, urmată apoi de moara „Lykiardopoulos”. Un important segment al industriei morăritului s-a dezvoltat la cumpăna secolelor în Banat și Crișana, unde lucrau „Moara Neumann” de la Arad, morile concernului Prochraszka de la Timișoara, Sănnicolau Mare și Jimbolia, morile de la Pecica, Lugoj, Sântana-Cumlăuș, Oradea, Oșorhei. Un important centru al morăritului a apărut cu timpul la Brașov. Numeroase mori au fost construite în orașul Iași, dar și la Craiova, Slatina-Olt, Pitești, Roman sau Turnu Severin. Capitolul destinat morăritului reprezintă o însemnată contribuție a cercetătorului Volker Wollmann la istoria economică a României, de fapt o adevărată istorie ilustrată a morăritului în țara noastră. Strâns legate de industria morăritului sunt industria panificației, fabricile de amidon și glucoză, depozitele de cereale, hambarele și silozurile, pe care autorul le scoate în evidență tot din perspectivă istorică.

Strâns înrudit cu industria morăritului din punct de vedere funcțional și al consumației este sectorul prelucrării semințelor oleaginoase de la care s-a moștenit un bogat patrimoniu preindustrial prin intermediul a numeroase pive și prese de ulei, expuse în muzeele etnografice și sătești de la București, Sibiu, Cluj-Napoca, Sighetu-Marmăției, Timișoara și Reghin. În cele ce urmează, autorul face scurte referiri la unitățile industriale pentru fabricarea uleiului, dintre care cele mai însemnate au fost întemeiate la București (Assan), Galați, Iași, Satu Mare, Carei, Jibou, Salonta. Se precizează că în perioada interbelică un mare număr de fabrici de ulei de dimensiune mijlocie funcționau în Basarabia.

Datorită resurselor de materii prime, Moldova a oferit un prilej prielnic de dezvoltare și pentru alte ramuri ale industriei alimentare, cum ar fi industria zahărului. În anul 1875 sunt inaugurate concomitent două fabrici în județul Bacău, la Secuieni și Săscut. Sunt enumerate în capitol principalele etape în evoluția fabricii de la Săscut, dar și a celor de la Roman, Ripiceni (jud. Botoșani) și Ițcani (jud. Suceava). După anul 1876 a început să funcționeze și fabrica de la Chitila (jud. Ilfov), una dintre cele mai importante întreprinderi din industria zahărului. În Transilvania cea mai mare longevitate a înregistrat fabrica de zahăr de la Bod (jud. Brașov), care funcționează de peste 120 de ani, fiind pusă în funcțiune în anul 1889. Unități importante din industria zahărului au fost construite și la Târgu Mureș, Arad, Freidorf (jud. Timiș). Pentru cercetătorii de istorie economică, aceste date reprezintă repere importante, dar pentru cititorul obișnuit sunt probabil mai interesante amănuntele referitoare la vestitele fabrici de bomboane și ciocolată „C. I. Zamfirescu” (București), Hess și Stollwerck din Brașov, „Kandia” de la Timișoara.

De un număr foarte însemnat de consumatori au parte și fabricile de bere și se precizează că ele reprezintă monumente unice de arhitectură industrială, astfel că le este dedicat un capitol aparte. După

cum reiese, răspândirea fabricilor de bere are loc mai ales începând cu secolul al XVIII-lea în zonele unde s-a instaurat administrația austriacă, în special în jurul garnizoanelor militare și al întreprinderilor miniere de stat. În capitol sunt prezentate amănunte foarte exacte despre evoluția procesului de producție a berii, inclusiv unele instalații vechi de odinioară, păstrate până azi. Cel mai interesant segment al capitolului are în vedere un repertoriu aproape exhaustiv al unităților de producție a berii din întreaga țară, în ordinea alfabetică a celor circa 80 de localități în care a fost identificată producția vremelnică sau mai îndelungată a berii. Acest simplu fapt indică importanța pe care a deținut-o industria berii în viața economică a teritoriilor românești. Pe lângă aceasta, autorul indică momente semnificative din istoria unor fabrici de bere renumite pentru calitatea produselor lor, cum ar fi fabricile de bere de la Aradul Nou, Czell-Brașov (Dârste), „Luther” și „Bragadiru”, ambele în București, „Ursus” din Cluj-Napoca și Turda, „Zimbru” – Iași, „Dreher-Haggemacher” – Oradea, Rădăuți, „Trei Stejari” – Sibiu, Siret, Suceava, „Timișoreana” – Timișoara.

Fabricile de tutun au deținut și ele o mare importanță în viața economică, reprezentând și o importantă sursă de venituri la buget, întrucât comercializarea tutunului reprezenta monopol de stat. Drept urmare, fabricile de tutun aveau piața asigurată, astfel că s-au construit mari unități de producție la Timișoara, Cluj, Iași și Sfântu-Gheorghe (jud. Covasna).

Pe lângă ramurile industriale enumerate până acum, autorul prezintă patrimoniul istoric din toate celelalte branșe ale industriei alimentare, cum ar fi producția de băuturi fermentate și distilate, prelucrarea cărnii și a laptelui. Este foarte însemnat repertoriul monumentelor industriale din industria alimentară, întrucât ele reprezentau principalul sector de viață economică în România, până la inaugurarea „industrializării socialiste”. Pe lângă aceasta, figurează în volumul al treilea și ramuri ale industriei chimice, cum ar fi distilarea lemnului și prelucrarea boștinei în fabricate de săpun și lumânări.

În prezentarea noastră am acordat prioritate celui de al treilea volum, întrucât ramurile și instalațiile industriale înfățișate dețin ponderea majoră în ocupațiile tradiționale din România. Cel de al doilea volum este însă la fel de consistent, mai ales că înglobează domenii de activitate foarte importante, cum ar fi cele legate de extracția, transportul și prelucrarea lemnului. Având în vedere bogățiile forestiere ale României și tradițiile populare foarte adânc ancorate în meșteșugul lemnului, capitolul corespunzător este foarte cuprinzător, chiar dacă figurează sub titlul de *Bunuri de patrimoniu preindustrial și industrial în sectorul materialelor de construcție*. Referințele privitoare la prelucrarea lemnului sub cele mai diferite forme sunt foarte abundente și ocupă circa 40% din paginile volumului. Întâlnim aici relatări despre principalele mijloace de transportare a lemnului, începând cu plutăritul pe principalele cursuri ale râurilor și continuând cu locomotivele cu aburi, planurile înclinate foarte înalte. Și mai relevante sunt însă subcapitolele referitoare la prelucrarea lemnului, care enumeră ferăstraiele hidraulice, fabricile de cherestea, fabricile de parchete și mai ales fabricile de mobilă, care reprezintă valorificarea lemnului la nivelul cel mai înalt. Dar și fabricile de chibrituri produc articole extrem de utile pentru civilizația umană, la fel ca și fabricile de celuloză și hârtie. Strâns legate de producția de hârtie sunt și industria tipografică și legăturile de cărți, ceea ce prilejuiește autorului o scurtă incursiune în istoria culturală a României.

Autorul simte nevoia de a adăuga încă o secțiune privitoare la istoria materialelor de construcție propriu-zise și ia în evidență patrimoniul istoric al carierelor de piatră, începând chiar din Dacia Romană, dar industria varului și fabricile de ciment ne conduc până în epoca industrială. Mult mai spectaculoase sunt din acest punct de vedere bunurile de patrimoniu din industria ceramică, deoarece ele se situează la intersecția dintre industrie și artă prin fabricate de faianță fină și de porțelan, ca și cele pentru confecționarea vaselor de lut, dintre care se remarcă întreprinderea de la Turda (jud. Cluj). Dar nici industria sticlei nu se situează departe de artă, grația articolelor fine de sticlă fiind bine-cunoscută, chiar și atunci când este vorba de vechile glăjerii și hute de sticlă din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Dar stadiul industrial aduce cu sine vestite fabrici de sticlă, situate mai degrabă la nivel provincial. Cu toate acestea, ele au fost longevive și sunt prezentate scurte descrieri ale fabricilor de la Tomești (jud. Timiș), Teceu (jud. Maramureș), Pădurea Neagră (jud. Bihor), Avrig (jud. Sibiu). Autorul scoate în evidență noile posibilități de dezvoltare oferite de combustia de gaz metan la noi fabrici apărute în perioada interbelică la Mediaș („Vitrometan”) (jud. Sibiu), Turda, Târnăveni (jud. Mureș), ca și la Scăieni (jud. Prahova), unde s-au folosit însă gazele de sondă.

Deosebit de complexă din punct de vedere structural se prezintă evoluția industriei textile, o ramură de activitate hotărâtoare, atât pentru consumul populației, cât și pentru valoarea bănească a produselor. Complexitatea ei provine din însuși faptul că s-au perpetuat până în zilele noastre obiective de patrimoniu din cele mai diverse stadii de dezvoltare, începând cu industria casnică țărănească, continuând cu manufacturile și cu uzinele textile înființate în timpul revoluției industriale. La fel de complexă este industria textilă și din punctul de vedere a materiilor prime folosite, cum ar fi lâna, bumbacul, inul, cânepa, iuta, mătasea și chiar mătasea artificială. Dispunerea teritorială a patrimoniului industrial textil este și ea eterogenă și autorul se străduiește să prezinte o grupare zonal-geografică în județul Sibiu (Cisnădie, Mediaș), în județul Brașov (Brașov, Săcele, Dârste, Codlea), în zona Mureș-Alba (Sighișoara, Sebeș) sau în Banat (Timișoara, Lugoj, Orșova). Cele mai importante fabrici de postav din Regatul României produceau mărfuri de bună calitate la Buhuși (jud. Bacău), Azuga (jud. Prahova), Bacău, Piatra Neamț, Ploiești și București, unde se fabricau tricotaje.

Diferențieri pe axa formelor sociale de organizare s-au păstrat și în industria pielăriei, cum ar fi breslele de pantofari și tăbăcari, asociațiile de tăbăcărie. Dar industria modernă se impune prin fabrica „Frații Renner” (Dermata) din Cluj, ca și prin cele de la Sebeș, Sibiu și Mediaș.

Aceste două noi volume referitoare la patrimoniul preindustrial și industrial din România reprezintă o contribuție remarcabilă a cercetătorului Volker Wollmann la expunerea aproape exhaustivă a tuturor domeniilor de activitate care asigură cele necesare vieții umane, de la alimentație, la îmbrăcăminte și încălțăminte, de la materiale de construcție, la articole de podoabă casnică. Ele sunt utile atât cercetătorilor istorici, cât și lucrătorilor de la muzeele etnografice și de artă, precum și celor din industria turismului. În mod sigur, ele vor fi consultate cu interes de către publicul cititor.

Ludovic Báthory